

FÁBIÁN MÁRTON

A tér- időkezelés, szereplőformálás és a narráció elemzési lehetőségei Kosztolányi Dezső novelláiban

Kosztolányi Dezső: *Esti Kornél* (I. fejezet)

Kosztolányi Dezső *Esti Kornél* című novellaciklusának bevezető történetén keresztül mutatja be e rövid elemzés a tér- és időkezelés, a szereplőformálás és a narráció problémáit.¹

I. Az idő - és a tér kérdése

1. Kosztolányi első Esti-novellája az *utóidejű narráció* kitűnő példája – némi „csavarral” megtoldva.

Az elbeszélő „in medias res” kezdi történetét, egy eleve múlt időben játszó elbeszélést. „Már túljártam életem felén [...]”² – kezdő sora erősen emlékeztet Dante *Isteni színjáték*ának nyitányára: úgy hat, mintha a meglett ember tekintene vissza múltjára, szintetizáló és analizáló tekintettel egyszersmind. A léthelyzet és a már említett világirodalmi vonatkozás (intertextus, vagyis a mű más alkotásokkal való „párbeszéde”, egymás közti „átjárhatóságuk”) időtlenné teszik a bevezetést. Hamarosan rég nem látott barátjára tereli szavát elbeszélőnk, őt akarja meglátogatni. Csavar azonban a történetben, hogy a mesélő feltétlenül be akarja vonni olvasóját múltjába, pontosabban Esti Kornéllal való *közös* múltjukba. Ennek következtében csúszunk még beljebb az „idő sülyesztőjébe”, hogy kora gyermekkori élmények elevenedjenek meg előttünk. A gyermekszobai eseményektől több „sztori” elmesélésén át jutunk vissza újra a kezdetben már említett *múltba*, mely nem más, mint az *elbeszélés jelene*. A felevenedő emlékek kronologikus sorrendben követik egymást: a mesélő élete minden korszakából a legfontosabbnak ítélt történeteket ragadja ki - Esti sokoldalú bemutatását célozva.

2. Különbséget tehetünk a mű *történetének*, *elbeszélésének*, *megírásának* és *olvasásának* időtartama között.

A novella történetének ideje az elbeszélő azon elhatározásával kezdődik, miszerint tíz év után Kornél keresésére indul, s azzal ér véget, hogy megszületik kettejük közös könyve: az *Esti Kornél*. Bár nem tudhatjuk pontosan, mikor érik meg benne az elhatározás, hogy felkeresse barátját, de a történet pontos *időtartama* körülbelül megállapítható: egynapos keresés után, éjjel kettőkor akad rá, s a találkozásukat követő egy évben készül el a könyv.

¹ Az elemzéshez SZEGEDY-MASZÁK Mihály elemzési szempontjait használtam fel: „A regény, amint írja önmagát”. *Elbeszélő művek vizsgálata*, Bp., Kronika Nova, 1998², 7–28.

² A novella szövegét a következő kiadásból idézem: KOSZTOLÁNYI Dezső, *Esti Kornél* = <http://mek.oszk.hu/00700/00744/00744.htm>

Az *elbeszélés időtartama* más: a novella nagy részét ugyanis emlékek elbeszélése tölti ki. A szállóbeli „randevű” ideje gyakorlatilag megegyezik a dialógus idejével és megszakításával: úgy működik, mint egy életidőt imitáló színpadi jelenet. Az emlékek felelevenedése ezzel szemben „időn kívüli” és rendkívül szubjektív, ugyanis – akárcsak az álomban – pár másodperc alatt futhatnak át sok évet magukba sűrítő történetek a mesélő képzetében. A tavasz leírása például jócskán elnyúlik, míg magát a cselekményt – Esti keresését és megtalálását – pár sorba sűríti az író. Nem is beszélve az egyéves *munka* futó említéséről.

Az *olvasó* időérzékét meg-megzavarhatja, hogy a hosszabb és rövidebb részek változtatása a novella ütemét hol fékezi, hol gyorsítja. A Bergson-féle objektív és szubjektív idő novellában való leképezése, az órán mérhető és a megélt idő problémája ez. Ütemlassító a tavasz leírása, míg az író néhány sorba sűrített keresés körüli „információáradata” gyorsítólag hat. Az ütemváltások váratlanul érik az olvasót: ilyen pontoknál beszélhetünk vágásról. A gyermekélmények és az évszak hosszas ecsetelése után váratlan hirtelenséggel akad rá tíz éve nem látott barátjára elbeszélőnk. Retardáció ez a javából: hosszúra nyúló, érdeklődéskeltő gyermekkori események után egyre türelmetlenebbül várja az olvasó az első találkozást Estivel.

3. Az elbeszélő műben a tér és az idő elválaszthatatlanok egymástól.

Ahogy az időnek is megvannak a maga *színtjei*, s ezen szintek változtatása, úgy a tér is variálódik a mű folyamán. Akárcsak időben, úgy térben is ugrál a novella. Az élmények mind különböző helyszínen játszódnak: Kornél keresésekor az utcákat, kávéházakat járjuk, majd megtalálva őt, egy kis szállodai szobában ismerhetünk végre a sokat emlegetett Estire. A szoba jelképes értékű a maga zárt világával, ahol tíz év után először találkozik össze újra a két barát.

Nyitott és zárt terek szimbolikája nyomon követhető az egész novellacikluson keresztül. Nem csak szobák intim közegét kell ez alatt értenünk, hanem vonatkupék és villamosok zárt tereit is. A bensőséges hangulatot magyarázza az elbeszélő (narrátor) és Esti Kornél furcsa, felemás viszonya is.

II. A narrátor és Esti Kornél

1. A narráció vizsgálata során feltétlenül el kell különítenünk a *történetmondást* és a *magánbeszédet*.

A *történetmondás* nem más, mint az események elbeszélése. Ezzel szemben a *magánbeszéd* jóval bonyolultabb, a tudatábrázolás szintje. A lelki-tudati tájak leírásához úgynevezett *belső nézőpontra* van szükség, s ennek függvényében a magánbeszéd három típusáról beszélhetünk:

a. közvetlen belső magánbeszéd (= a szereplő intim, E./1. személyű elbeszélése, például idézés alapján)

b. közvetett belső magánbeszéd (= a narrátor rekonstruálta monológ)

c. szabad függő beszéd (= elbeszélt tudat)

Nehéz lenne annak eldöntése, hogy meddig terjed az elbeszélő és meddig a szereplő tudata. Nem csoda, ha Esti Kornél kapcsán ezeket meg kellett említenünk, hiszen a műben megjelenített szerző és Kornél tudatának kapcsolata vitás kérdés. Mielőtt még ebbe jobban belebonyolódnánk, két fogalmat még érdemes tisztázni:

- diegénisz = saját hangján beszélő költő megnyilatkozásai
- mimészis = a szereplő beszéltetése

Az első a műben szereplőként beiktatott elbeszélőre, míg a második a ciklus nagy mesélőjére, Estire vonatkozhat.

A vizsgált novella egyike a ciklus azon kevés darabjának, amelyben az elbeszélő (a későbbiek folyamán Kornélé lesz a szó!) szereplőként jelenik meg: a narrátor a cselekmény hőse is egyben. Történetmondása így *szubjektív* lesz, mert az E./1. személy magára a történetmondóra vonatkozik. A narrátor státusza a fentiek alapján *homodiegetikus* (narrátor = egyik szereplő).

2. Felvetődik azonban a kérdés: narrátorunk azonos-e szerzővel. A válasz erre nemleges.

A műben *teremtett szerző* szerepel. Ugyanis a novella hőse, Esti Kornél e narrátor-szerző barátja, s a fiktív, teremtett világok logikája alapján Kornélnek, a teremtménynek, a novella világában csak egy hasonló teremtmény lehet a barátja.

Cáfolat persze érkezhethet azok részéről, akik egyetértenek az elterjedt véleménnyel, miszerint Esti Kornél tulajdonképpen Kosztolányi *alteregója*, személyiségének egyik burkolt részét képviseli „Egészíts ki, mint régen!”).

Eredetét tekintve több feltételezés is napvilágot látott: egyesek szerint Esti figurájában Kosztolányi tragikus sorsú unokatestvérére, a gyermekkori kalandok részeseire, Csáth Gézára ismerhetünk. Csáth misztikusan sötét tónusú alakja mellett egy fiktív hős is ott áll a „fogantatásnál”: Kosztolányi kisfiának teremtett egy „pajtást”, az örök bajkeverő „Kornélkát”, akit a rosszaság mintapéldányának szánt a gyermek elé. A „szemléltető figura” és a valós kiskori játszótárs összemósódott, s éltető lehetet nyert Kosztolányi tulajdonjegyeiből és titkolt vágyaiból.

Mégis, mindezek ismeretében is állítható: a műben szereplő *teremtett szerző* teremtett figura – az írói fantázia szülötte. Nem feledkezhetünk meg ugyanis arról a tényről, hogy ha valakit vagy valamit „beemelünk” egy irodalmi alkotásba, tettünk egyértelműen egyfajta absztrakciót feltételez. Az ilyen „átjárás” során pedig a szereplő semmiképpen sem maradhat meg eredeti alakjában, érintetlenül.

Kosztolányival is ez történt. A figura (teremtett szerző) bár magában hordozza Kosztolányi tulajdonságait, mégsem egyezik személyiségük. Életrajzi ihletettsége természetesen vitathatatlan: az ifjú szerző is megjelenik a műben, s nagyon hitelesen beszél el gyermekkorát, s a vállon ülő ördögfiókához hasonló Esti megjelenését életében. Oszinteségével gyakorlatilag meggyőzi olvasóját, arról, hogy mindezek a történetek, amik a gyerek lelkében lejátszódnak, Kosztolányi igazi gyermekkori élményei. A hitelesség látszatának keltése azonban nem új keletű eszköz az írók kezében (elegendő Kármán József *Fannijára* gondolnunk!), még ha eddig nem is használták ennyire bonyolult szerepjáték hitelesítésére.

3. Elbeszélőnk nagyon jól ismeri szereplője jellemét, amit emlékein keresztül mutat be olvasójának.

Kornélról egy Rimbaud-hoz vagy Villonhoz hasonló kép alakul ki. A teremtett szerző és a szerző teremtményének viszonya azonban ambivalens: az elbeszélő szíve mélyén irigylit Estit, de polgári felfogása tiltja azt, hogy elismerje az élvhajász, léha életmódot, amit hőse képvisel. A mesélő bár morálisan eltávolítja magát Estitől, ugyanakkor fel is néz rá, irigylit: Esti etikailag támadható elveit ugyanis rendszerint nem igazolják tettei.

A novellában a *narrátor nézőpontja* érvényesül: az ő szemszögéből ismerjük meg egyelőre a cselekményt és magát Estit is. A többi novellában Esti tekintetével követjük az eseményeket, de tagadhatatlanul jelen van történeteinek „lejegyzője”, a narrátor személyisége is.

Az Esti Kornél-novellák narratológiai szempontból nehezen értelmezhetőek, már csak azért is, mert keletkezési dátumuk meghatározása akadályokba ütközik. Az első novella ugyanis utólag került a ciklus élére, különben egyike a legkésőbb keletkezetteknek: Kosztolányi a teljesség, megszerkesztettség látszatát kívánta fenntartani azzal, hogy bevezető elbeszélésnek toldotta az egyébként elég heterogén sorozathoz. Ezért is kell óvatosan hozzányúlnunk, mert utólagos átértelmezéssel állunk szemben.

Ellentmondásossága ellenére is a füzér egyike a 20. század legkülönösebb és legélvezetesebb irodalmi alkotásainak, posztmodern elemzők legkedveltebb darabjainak.